

Александра В. Илић Рајковић

<https://orcid.org/0000-0002-7022-7652>

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за педагогију и андрагогију

УДК 37.018.32(497.11)"18"

DOI [10.46793/Uzdаница23.2.0711R](https://doi.org/10.46793/Uzdаница23.2.0711R)

Оригинални научни рад

Примљен: 8. мај 2026.

Прихваћен: 8. јул 2026.

СТАНОВАЊЕ УЧЕНИКА ПРИ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ КРАЈЕМ 19. ВЕКА И ПРИМЕР ИНТЕРНАТА У БУНУШИ¹

Айстџракџ: У раду је из историјско-педагошке перспективе сагледан феномен становања ученика при сеоским основним школама у Србији XIX века који је био условљен недовољно развијеном школском мрежом. Циљ рада је да се утврде обим и карактеристике ове појаве, њена позиција у нормативним школским оквирима, облици смештаја ученика при школама, васпитна функција школе у таквим околностима и организација школских интерната. Посебна пажња посвећена је интернату у Бунуши код Лесковца (1888–1890) као примеру добре праксе. Истраживање је засновано на примени историјске методе и студије случаја у оквиру којих се анализирају примарни и други релевантни извори. Резултати анализе показују да је у првој деценији по увођењу школске обавезе у Србији око трећина од укупног броја ученика школу похађала изван места становања, да је овај проблем остајао на маргинама нормативних школских оквира и у пракси је био препуштен родитељима, школским одборима и учитељима који су се углавном залагали за интернатски смештај ученика. Такав смештај, иако решење изнуђено околностима, у неким случајевима је доприносио оснаживању васпитне функције школе и јачању њених веза са локалном заједницом. Случај интерната у Бунуши показује да су педагошко знање, иницијативност и ангажман учитеља били кључни чиниоци у обезбеђивању адекватних услова и остваривању педагошких могућности интернатског смештаја. Значај овог истраживања огледа се у осветљавању недовољно истраженог феномена у историји школства у Србији који је у великој мери неповољно утицао на реализацију увођења школске обавезе, као и у ближем разумевању улоге учитеља као иницијатора и носиоца у решавању посматраних проблема.

Кључне речи: школска мрежа, основна школа у 19. веку, ученици путници, интернат, сеоске школе, Лесковачки срез.

¹ Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету, број уговора 451-03-33/2026-03/200163.

УВОД

Увођење школске обавезе представља један од кључних чинилаца модернизације у европским оквирима 19. века (Трговчевић 2003). У Србији се овај процес суочио са низом препрека. Услед недовољне развијености и велике разудености мреже основних школа у Србији 19. века, велики број ученика основну школу похађао је изван места становања. Неки од њих свакодневно су до школе пешачили по више сати док су други стално или повремено становали у школи. Досадашња истраживања у историји школства указују да су наведене околности значајно успоравале обухват деце школовањем, што је посебно дошло до изражаја у првој деценији спровођења школске обавезе која је прописана 1883. године (Грујић, 1980; Вујисић Живковић 2015; Илић Рајковић 2021). У овом раду наведени феномен посматра се из историјско-педагошке перспективе како би се утврдио његов обим и карактеристике, позиција у нормативним школским оквирима, видови смештаја ученика при школама, као и могућности остваривања васпитне функције школе. У таквим околностима долазила су до изражаја и специфичнија питања попут оних која су се односила на здравље ученика, организацију наставе, однос породице и школе и државе и локалне заједнице, као и положаја ученика у образовним политикама Србије. Применом историјске методе и студије случаја приступа се анализи архивске грађе, службених извештаја, законских аката и прилога објављених у стручним листовима. Посебна пажња посвећена је случају интерната при школи у селу Бунуши у Лесковачком срезу (1888–1890), на основу којег је могуће сагледати сложен процес успостављања интерната у сеоској средини.

Значај овог истраживања може се разумети двоструко: с једне стране, ближе сагледавање проблематике смештаја ученика при школама доприноси разумевању тезе о успореној модернизацији у Србији (Трговчевић 2003); с друге стране, анализа случаја једног интерната као примера добре праксе омогућава увид „изнутра”, односно увид у стратегије педагошког решавања проблема на терену из перспективе учитеља као непосредног носиоца васпитно-образовног процеса.

ШКОЛСКА МРЕЖА У СРБИЈИ 19. ВЕКА И УЧЕНИЦИ ПУТНИЦИ

Феномен ученика путника најуже је повезан са питањима школске мреже и материјалног издржавања школа у Србији. Школска мрежа се током 19. и почетком 20. века развијала успорено, нарочито у сеоским подручјима. До уравнотежења у односу између градских и сеоских средина, у том смислу,

дошло је тек у првој деценији 20. века (Илић Рајковић 2021: 29). Изградња школа и брига о материјалним условима за њихов рад биле су у надлежности школских општина и локалних власти. Школску општину често је чинило више политичких општина које су се удруживале око једне школе, што је у пракси значило да ће у месту становања наставу похађати само ученици оне политичке општине у којој се налази школа.

Законом о основним школама из 1883. године прописана је шестогодишња школска обавеза у Србији са прелазним периодом до 1892. године, када ће се, како је било предвиђено, реализовати потпуни обухват све деце дорасле за школу (Закон 1883: 51). У 1885. години, дакле две године након прописивања школске обавезе, од укупног броја ученика у Србији чак 35,75% наставу није похађало у месту становања. Подаци за 1892. годину приказују проценат ученика путника на следећи начин: у сеоским школама је 32,64% ученика путника, а у градским 12,11% (Илић Рајковић 2021: 40).

Категорија ученика који се школују изван места становања препознаје се у школским регулативама од половине 19. века. У *Настављенију* из 1855. године Милован Спасић саветује учитељима да ученицима који станују у школи обезбеде редовно купање, свежу храну, чисту собу, кревете и постелину (Спасић 1859: 6). Министарство просвете је 1869. године покушало да регулише питање исхране ове категорије ученика објавивши „Распис о заједничкој исхрани деце која бораве у школи” (Распис о заједничкој храни 1895: 1010). У распису се образлаже неопходност здравих услова за развој, учење и васпитање ученика и предочавају се могући начини испуњења ових услова. Приказани документ је саветодавног карактера, што се у његовом закључку и наглашава. Ученицима путницима нешто конкретније бави се правилник о изградњи школа из 1881. године, који налаже усклађивање школског простора са потребама ових ученика кроз дефинисање стандарда о спаваоницама, кухињи, трпезарији (Правила о грађењу школа 1895: 1238). Овај документ, иако стручно утемељен, ипак је, услед недостатка инжењерског кадра и због компликованих процедура, уместо да подстиче, успорио ширење ионако разуђене школске мреже (Илић Рајковић 2021). У Закону о основним школама (1883) члан 32 прописује да сваки школски одбор треба да „удеси правила за заједничко живљење и да определи начин по којем ће родитељи свој принос прилагати”, док се учитељи обавезују да воде рачуна о финансијском и свим осталим аспектима заједничког живљења ученика (Закон 1883: 46). Закони који су уследили (1898. и 1904) на сличан начин третирају ово питање (Закон 1898; Закон 1904).

Иако у нормативним оквирима препознато, питање ученика путника и њиховог становања при школама налазило се ипак на маргинама школских регулатива. Министарство просвете ангажовало се на прикупљању података, објављивању упутстава, савета и прописа у најопштијем облику. Конкретније мере, у виду доношења детаљнијих правилника, адекватног финансира-

ња, озбиљније контроле стања на терену нису предузимане, те је ово питање било препуштано савести и вољи локалних власти, родитеља, школских одбора и учитеља. Укратко, док су просветне власти на једној страни декларативно подстицале прилив ученика у основне школе, са друге стране нису тај прилив подржавале адекватним инфраструктурним решењима.

СТАНОВАЊЕ УЧЕНИКА ПРИ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА

У пракси се развило неколико приступа решењу наведеног проблема. Понеки ученик био је у могућности да станује код рођака или у изнајмљеној соби (Бајић 1985: 13). Много чешће ученици су свакодневно путовали или становали при школи – индивидуално или колективно. Индивидуално становање подразумевало је да школа обезбеди место за спавање, док се о свим осталим потребама ученик самостално бринуо. Колективни смештај подразумевао је организовани – интернатски начин становања. Неки ученици у школи су становали повремено – углавном зими и када временски услови нису допуштали пешачење. У неким школама становало се у учионицама или у кућама у непосредној близини школе, у зависности од могућности. Број школа у којима су ученици становали није могуће утврдити јер су се такви видови смештаја успостављали и гасили у зависности од потреба и могућности.

Индивидуално становање ученика у школи доносило је низ проблема. Здравље ученика у описаним условима било је угрожено, често и трајно оштећено (Јовановић 1889; Вујисић Живковић 2015). Многи родитељи због тога су се опредељивали да њихова деца свакодневно и по више сати путују до школе. Учитељи су се пак жалили на нередовно снабдевање школа огревом и другим потрепштинама, што је угрожавало здравље ученика који су често били лоше обучени, боси, спавали на подовима и без довољно покривача (Путниковић 1909: 42). Сликовито је образложење који су родитељи из Беле Воде код Крушевца упутили уз молбу за отварање школе у њиховом селу: да „неби више гледали нашо(ј) деци очевидну смрт услед рђавог времена да зими морају ићи и по 1.5 сат хода у школу и да сваке зиме по 4 до 5 умру од прозеба због школе што можемо и уверењем свештеника беловодског доказати” (Лазаревић 1987: 32).

Сви актери који су били непосредно укључени у ову проблематику – родитељи, учитељи, просветне власти – били су сагласни да је за ученике путнике потребно обезбедити организовани смештај при школама (Учитељски збор 1870; Записник 1881: 813; Јовановић 1884: 20). Било је и интерната који су постојали више деценија – на пример, интернати при школама у Миланци и Придворици, који су радили до двадесетих година 20. века (Живковић 1952; Марковић 1959; Марковић 1962). Сећање на колективни смештај

у школи забележио је и Живојин Мишић који је школске 1865/1866. године похађао школу у Рибници: „Велика удаљеност села од школе и цркве наметнула је потребу да сви ђаци живе у интернату. [...] Свака породица морала је одједном, на колима или саоницама, донети свега и свачега што је од хране било потребно њиховом детету за један месец. Учитељева жена била је магационер, а кувар је справљао јело. Сви смо спавали у својим постељним стварима, у једној од пространијих соба без кревета” (Мишић 2019: 14).

У склопу бољег сталешког организовања учитеља почетком осамдесетих година 19. века обезбеђена је и интензивнија размена стручних искустава у оквиру које се повремено појављивала и тема интерната. У том смислу значајна су три прилога из часописа *Учишћељ*, у којима су учитељи представили своја професионална искуства из три различита угла.

Велимир Павловић из места Врело (Колубарски округ) посматра интернат као заједницу учитеља и ученика, кроз коју се остварује васпитна функција школе, развијају социјалне вештине и моралне врлине. Структурираност живота у интернату ученике навикава на уредност: како у свакодневном животу тако и у мислима и понашању уопште, истицао је он: „У свему дакле уредност, којој се он [ученик] привикне па ће и даље кад изађе из школе продужити тако да живи. Овај ће умети доцније и своје млађе навикнути да уредно живе” (Павловић 1887: 323). Павловић је приложио и правилник о организацији интерната, који је саставио за интернат у својој школи, као и извештај о количинама хране и других артикала које је прорачунао као оптимум за 30 ученика.

Димитрије Соколовић је у свом прилогу из 1890. године тему интерната сагледао кроз питања организације. Он настоји да прецизно дефинише улоге појединих актера (учитеља, општине, грађана) и процедуре набављања, складиштења, припреме и расподеле хране. Овај прилог је доминантно нормативног карактера – прописује ко, шта и када треба да обави у вези са питањима интерната, уз посебан акценат на питања финансирања (Соколовић 1890).

Трећи прилог објављен је исте, 1890. године и бави се успостављањем интерната при основној школи у Бунуши (Лесковачки срез), који је организовао учитељ Атанасије С. Поповић (Поповић 1890). За разлику од осталих прилога и доступних примера, овај текст садржи низ учитељевих рефлексија које омогућавају увид у сложене социјалне, логистичке и педагошке околности успостављања интерната у једној сеоској школи.

ИНТЕРНАТ ПРИ ОСНОВНОЈ ШКОЛИ У БУНУШИ

Школа у Бунуши постојала је пре српско-турских ратова, налазила се у црквеној кући и издржавана је црквеним и добровољним прилозима. Школу

је у то време похађало до 25 ученика, а учитељ је долазио из Лесковца (Петровић 1880: 184). Обновљена је 1884. године када је за учитеља постављен Аћим Чавдаревић који ће ту остати до 1888. године, када на његово место долази Атанасије С. Поповић који ће, с прекидом, службовати у Бунуши до 1898. године (Грујић 1980: 34; *Календар* 1884: 58)².

У години објављивања поменутог Поповићевог прилога у часопису *Училиште* (1890), бунушку школу обишао је надзорник Никола Чолаковић. Он је у свом извештају о школама у Врањском и Топличком округу 1890. године начинио посебан и позитиван осврт на интернат у овој школи. Школу у Бунуши означио је као једину школу од свих које је обишао „у којој је на доста рационалан начин остварено заједничко хранење ученика (интернат)”. Он наводи да се поред школе налази велики врт који су обрадили ученици и у наставку истиче да се очигледна добит од овакве организације интерната „опажа на лицу сваког ученика ове школе. Докле су деца у другим школама изнурена рђавом храном, слабуњава и млитава, овде су пуначка и живахна, јер добро раде али се и добро хране”.³

Табела 1. Ученици у Лесковачком срезу 1890. године према месту становања и месту школовања

Школа	Школују се у месту становања	Путују до школе из другог места
1. Богојевце	15	20
2. Бунуша	8	40
3. Винарци	23	11
4. Губеревац	27	17
5. Кутлеш	10	34
6. Лесковац	667	28
7- Печењевац	21	25
8. Разгојна	–	35
9. Турековац	16	31
Укупно	787	241

Изузетност интерната у бунушкој школи, коју је истицао надзорник, постаје још јаснија у контексту статистичких података о ученицима путницима у Лесковачком срезу те 1890. године (Табела 1) (*Сјатајисџика Краљевине Србије* 1896). Када се изузме Лесковац као варошка средина и потом се, само на нивоу сеоских школа, упореде подаци о ученицима који школу похађају у месту становања и о ученицима путницима, добијамо следеће

² Државни архив Србије, Фонд Министарство просвете и црквених дела – просветно одељење, 1892. година: фасцикла 4, ред 37 (даље: ДАС, МПСп, 1892: ф. 4, р. 37) – Професионална биографија Атанасија С. Поповића у оквиру молбе за полагање практичног дела учитељског испита, 18. 6. 1892.

³ Извештај школског надзорника о школама у Врањском и Топличком округу (ДАС, МПСп 1890: ф. 39, р. 12)

податке: 120 ученика школовало се у месту становања, док је 213 ученика до школе путовало из околних места. Изражено у процентима: у сеоским школама било је око 64% ученика путника, што је готово двоструко више у односу на државни просек из тих година. У бунушкој школи овај феномен био је још израженији – путници су чинили око 83% укупног броја ученика.

Са организацијом интерната Поповић је почео убрзо по преузимању учитељске дужности 1888. године. Приликом првог обиласка школе запазио је да су школска зграда и стан за учитеља били у прихватљивом стању, док је „мала кућа”, намењена смештају ученика, била потпуно неодржавана („сва загрдила”): „Кад уђох у ђачке собе, имам шта и видети. Зидови као да си катраном мазао, поред патоса можеш и руку завући [у рупе] из којих вири силество мишева [...] У овим собама нема ни кревета, ни лампе, ни чивилука и ништа такоређи нема, што би послужило деци за спавање” (Поповић 1890: 335). Затечено стање овог простора Поповића је изненадило, те се он председнику Школског одбора „срдито” обратио коментаром да то нису собе и да морају одмах да се поправе иначе „сатрћемо здравље деци”. Да председник није поседовао свест о томе, нити да је разумео шта учитељ покушава да каже, сведочи следећи одговор: „па такој си је радио онај господин, па и ти ћеш такој. Ми смо учитељу сиротиња”. За учитеља то није био прихватљив одговор и он у наставку наводи: „Ја сам се из петних жила упињао, да му докажем, да треба учинити нужну оправку; но све би узалуд!”. Зато је учитељ одлучио да сазове Школски одбор, а он сам је припремио предлог о поправци куће за ученике. О састанку са Школским одбором Поповић је забележио: „После подуже дебате, одбор је усвојио мој предлог без измене” (Поповић 1890: 336).

Након што је постало извесно да ће „мала кућа” бити поправљена, учитељ је приступио припреми другог корака који се односио на организацију смештаја и исхране ученика. И овај пут је најпре припремио предлог, а потом позвао на састанак родитеље деце која би путовала до школе. Организацији тог састанка посветио је посебну пажњу. Прво, за састанак је одабрао празнични дан, дакле, време када су засигурно родитељи слободни од текућих послова. Одзив је био неочекивано велики – дошли су не само родитељи него „дођоше и они незвати – само да чују зашто ове зовем”, забележио је учитељ. Друго, обезбедио је да Школски одбор стигне пре почетка састанка, тако да заједно дочекају родитеље – што је поручивало родитељима да је између новог учитеља и локалних власти већ успостављена комуникација у вези са темом састанка. Треће, за саопштавање предлога Поповић се припремио детаљно.

Обраћајући се родитељима, Поповић је најпре говорио о потреби и значају школе да би, како је забележио, „мало ублажио, а и омилио школу”. Потом је опширно образложио зашто „треба њихова деца у заједници да се хране”. Родитељи су са сагласили са изнетим аргументима и сами затражи-

ли од учитеља да предложи како да се то питање уреди. Тек тада је учитељ изнео свој предлог који је раније припремио. На првом месту је изнео обавезе родитеља: да родитељи на месечном нивоу доносе намирнице: брашно и пасуљ, кромпир или сочиво, затим и да дају месечни прилог од 60 пара за зачине и сланину. Дефинисао је и обавезе школске општине, која би преузела плаћање куварице и набавку кухињског посуђа. Намирнице ће примати неко од чланова Школског одбора или друго лице од поверења те ће се све примљено заводити у књигу. Учитељ ће водити рачуна о уредности и реду у припреми јела, о одржавању чистоће и васпитању деце.

Министарство је октобра 1888. године одобрило рад интерната у Бунуши, те је тиме у потпуности заокружена легитимизација успостављања интерната у Бунуши (Поповић 1890: 337).

Успостављање интерната при сеоској основној школи, у околностима у којима кључни актери не разумеју значај ни минималних услова у којима су смештена њихова деца, представљало је сложен процес који је Поповић разложио по нивоима. Схватајући да је најважнија подршка локалне заједнице и родитеља – у сваком кораку учитељ је укључивао једног по једног од релевантних актера, комуницирајући са следећим уз подршку претходног. Притом, већ на почетку, учитељ је сазивањем састанка са родитељима и то у празнични дан указао поштовање њима и њиховом занимању пољопривредника. На тај начин успостављен је однос поверења између карика у ланцу овог процеса да би се успоставио систем заједничке бриге о ученицима. На крају, Министарству се обратио са предлогом иза којег је стајала читава заједница. Може се запазити и то да је учитељ темељно промишљао сваки од корака, и да није одмах приступао саопштавању свог предлога, већ тек онда када се то од њега затражи, уз спремност да тај предлог буде и коригован.

Такође, са доста опреза креирао је и план набавки, садржај и количине намирница. Када је интернат заживео, инсистирао је на транспарентности: на пример, да се све што је купљено „докаже оригиналним рачуном који се одбору има прочитати и у дневник касе завести”; да родитељи доносе тачно месечно одређену количину брашна како се ово не би укварило; да се брашно мери у присуству учитеља или одборника и заведе у књиге, да се храна за више месеци може донети само са одобрењем школског одбора (Поповић 1890: 338).

Живот у интернату одвијао се према правилима која је саставио учитељ и која су одобрили Школски одбор и Министарство: „Завео сам ред: кад треба доручковати и вечерати; како треба пре и после ручка и вечере молити се Богу; пре и после ручка или вечере на одређеном месту опрати руке”, а од почетка 1890. године установљено је и редовно купање ученика (Поповић 1890: 337). Ученици су у одржавање реда укључени кроз улогу редара у којој су се смењивали на недељу дана. Поред тога, сви ученици су својим радом доприносили заједничком интернатском домаћинству, као што су то чини-

ли и у својим породицама. У другој години постојања интерната учитељ је уступио део своје баште, где су ученици, за потребе своје исхране, засадили црни и бели лук. Наредне, 1889/90. године општина је уступила земљиште за башту коју су обрађивали учитељ и ученици трећег и четвртог разреда за потребе интерната. Осим тога купљено је и поврће од којег је направљена зимница у чијој су припреми учествовали и ученици.

Као препрека појавиле су се финансије – није било лако наплатити од родитеља првобитно предвиђену суму. Срески начелник имао је слуха за тај проблем и на његову интервенцију дуг је покривен из школског буџета. Поред тога, учитељ истиче да су срески начелник и грађани „радо све примали и извршавали” и примећује да се „ништа олако није узело”. Такође, запажа да је у васпитном смислу „постигао много бољи успех са ученицима из комуне, но са оном децом што иду својим кућама. Домаћи ред, пристојност и врлина далеко се боље улива у главу деци, која живе код школе, но код оне која иду својим кућама” (Поповић 1890: 338).

Поповић наводи да су нека питања, у тренутку када је настао његов прилог, и даље отворена – на пример, недовољно простора за спавање ученика, набавка и одржавање постељине и проблем прања рубља ученика. „Са овим се мора чекати до бољих прилика”, закључио је он (Поповић 1890: 338). Извори, нажалост, не информишу о томе да ли су „боље прилике” дошле.

УЧИТЕЉ АТАНАСИЈЕ С. ПОПОВИЋ И БУНУШКА ШКОЛА ПОСЛЕ 1892. ГОДИНЕ

Професионалност и поштење учитеља Атанасија С. Поповића допринели су да његов углед у локалној заједници добије двоструку потврду – његов рад у Бунуши је од стране школских надзорника оцењиван оценом *одличан*, а 1891. године изабран је и за среског одборника у окружној скупштини.⁴ Поповић је у наведеном периоду био у статусу учитеља са најнижом платом од 600 динара, а доживео је породичну трагедију изгубивши дете у Бунуши.⁵

Школска зграда у Бунуши била је у веома лошем стању, што је јасно из захтева који је Министарство упутило Школском одбору августа 1892. године – да се зграда поправи и да се отвори још једно одељење. Школски одбор је упутио негативан одговор уз образложење да је „зграда у парници

⁴ „Атанасије Поповић, учитељ Бунушки, изабран је за члана окружне скупштине и може се разрешити од дужности док траје скупштина” – 13. септембар 1891. (ДАС, МПСп 1891: ф. 30, р. 103).

⁵ Молба учитеља Атанасија С. Поповића за премештај из Црвене Јабукe, 8. април 1893. (ДАС, МПСп 1892: ф. 4, р. 37)

са духовним судом који тражи да се школа исели, наводећи да је то црквена зграда”.⁶

У међувремену, учитељ Поповић је 20. јуна 1892. у Нишу полагао учитељски испит и требало је да оствари статус сталног учитеља. Уместо потврде о напретку у служби, њему је 24. августа уручен отказ без образложења. Почетком новембра Поповић је враћен у учитељску службу – најпре у Власотинце, да би убрзо потом био премештен у неприступачно село Црвена Јабука. Априла 1893. године уважена је његова молба да се врати у Бунушу. У међувремену, добио је и статус сталног учитеља са платом од 800 динара. У бунушкој школи Поповић је радио до школске 1897/98. године када прелази на дужност у Големо Село (*Календар* 1893–1898). Друго одељење у бунушкој школи помиње се од 1901. године (*Календар* 1901: 77).

ЗАКЉУЧАК

Школовање ван места становања представљало је честу појаву у Србији 19. века, што је отворило питање смештаја ученика при школама. Сиромаштво и лоши материјални услови живота на селима често су се наводили као узрок слабог стања сеоских школа, њиховог успореног развоја и отежаног ширења школске мреже. Случај интерната у бунушкој школи показује да такви разлози нису били у потпуности основани. У средини која је, као и многе друге у Србији тога доба, била сиромашна, учитељ Поповић је, ујединивши родитеље, грађане и локалну власт, обезбедио квалитетне услове за живот ученика при школи. И не само то – становање ученика је организовао у педагошкој средини у оквиру које су ученици васпитавани у социјалном, моралном и радном погледу. Значај овог интерната може се посматрати и из угла локалне заједнице коју је пројекат оснивања интерната повезао и ујединио.

Иако су у Србији током 19. века постојали интернати и при другим школама, случај бунушке школе је специфичан због могућности истраживачког увида у сложене процесе успостављања и почетне организације ове установе. Рефлексивни приказ тог процеса, који је са стручном јавношћу поделио учитељ Поповић, допуњен надзорничким извештајем као сведочанством које је настало из пера службеног лица Министарства, омогућава јасније разумевање начина на који је могла да се развије и реализује иницијатива учитеља и локалне заједнице. У том смислу историјско-педагошко проучавање проблема смештаја ученика при школама у 19. веку доприноси потпунијем разумевању овог феномена у оквиру модернизацијских процеса

⁶ Преписка између Министарства просвете и школског одбора у Бунуши о поправци зграде и отварању другог одељења, 22. јул – 10. август 1892. (ДАС, МПСп 1892: ф. 23, р. 80)

српског друштва. Истовремено, оно открива снажан потенцијал педагошког знања, предузимљивости и ентузијазма који, и у неповољним околностима, успевају да очувају васпитну функцију школе и њену ширу просветну улогу.

ИЗВОРИ

Државни архив Србије, Фонд: Министарство просвете и црквених дела – просветно одељење.

Закон о основним школама од 31. децембра 1882. (1883). *Просвећени гласник*, 2, 41–51. Београд.

Закон о народним школама од 26. јула 1898. (1898). *Просвећени гласник*, 9, 442–453.

Закон о народним школама од 19. априла 1904. (1904). *Просвећени гласник*, 4, 325–357.

Записник са састанка Главног просветног савета од 23. 11. 1881. – Дискусија о Предлогу закона о основним школама. (1881). *Просвећени гласник*, 23, 810–814.

Јовановић, Д. (1884). Извештај о основним школама у округу крагујевачком (осим вароши Крагујевца). *Просвећени гласник*, 1–2, 20–26.

Јовановић, М. (1889). Прилог хигијени сеоских школа. *Просвећени гласник*, 15–16, 371–378.

Календар са шемајизмом Краљевине Србије (1884–1901). Београд: Краљевско-српска државна штампарија.

Мишић, Ж. (2019). *Моје усјомене*. Београд: Порталибрис.

Поповић, А. (1890). Интернат у бунушкој основној школи. *Учићелъ*, септембар, 335–339.

Павловић, В. (1887). Васпитање и интернат у основној школи. *Учићелъ*, 21, 322–325.

Правила о грађењу школа и о намештају школском (1895). *Просвећени зборник закона и наредаба*. Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1238–1249.

Распис о заједничкој храни деце што стално живе у школи од 31. августа 1869. год. (1895). *Просвећени зборник закона и наредаба*. Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1010–1011.

Соколовић, Д. (1890). Интернат у сеоским основним школама. *Учићелъ*, март, 184–190.

Спасић, М. (1859). *Педагогично-методично настављење за учићелъ основни школа*, Београд: Књажеско-српска књигопечатња.

Стајиништина Краљевине Србије – књига VII (1896). Београд: Министарство народне привреде.

Учитељски збор у Шапцу (1870). *Школа*, 7, 106–111.

ЛИТЕРАТУРА

Бајић, Љ. (1985). *Развићак школства у њорсиеничком крају*. Трстеник: СИЗ основног образовања и васпитања; СИЗ културе.

Вујисић Живковић, Н. (2015). Др Ђорђе Натошевић у ревизији основних школа у Кнежевини Србији. *Настава и васпитање*, 4, 823–835.

Грујић, В. (1980). *Школско образовање у лесковачком и тојоличком њределу њрве деценије након ослобођења 1878. год[ине]*. Лесковац: Народни музеј Лесковац.

Живковић, Б. (1952). Једна сеоска основна школа у ужичком крају шездесетих година прошлог века. *Настава и васпитање*, 2–3, 185–187.

Илић Рајковић, А. (2021). Школска обавеза у Србији између прописа и праксе. У: А. Илић Рајковић, С. Петровић Тодосијевић (ур.), *Без школе шта би ми?! – Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас*. Београд: Институт за новију историју Србије; Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 23–57.

Лазаревић, В. (1987). *Лейоџис школе беловодске*. Коњух: Основна школа „Брана Павловић”.

Марковић, Љ. (1959). Миланцанска школа. *Настава и васпитање*, 5–6, 331–343.

Марковић, Љ. (1962). Из историје школе у Придворици. *Настава и васпитање*, 9–10, 476–479.

Путниковић, Д. (1909). Стање народних школа у Србији 1907–1908. школске године по извештајима школских надзорника. *Просветџни гласник*, 1, 34–68.

Петровић, Н. (1880). *Основне школе у Кнежевини Србији за 1880. годину – на основу званичних и друђих љодајака*. Београд: Државна штампарија.

Трговчевић, Љ. (2003). *Планирана елија: о стиудентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд: Историјски институт и Службени гласник.

Aleksandra V. Ilić Rajković

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Department of Pedagogy and Andragogy

STUDENT ACCOMMODATION AT PRIMARY SCHOOLS IN SERBIA IN THE LATE NINETEENTH CENTURY AND THE EXAMPLE OF THE DORMITORY IN BUNUŠA

Summary: The insufficient development and widespread dispersion of the school network in nineteenth-century Serbia meant that many pupils attended school outside their place of residence, necessitating student accommodation at schools. This paper examines this phenomenon in relation to the circumstances that shaped it, its organisation, the problems it involved, its place in school legislation, and the practical solutions that emerged.

Although acknowledged, the phenomenon remained on the margins of school regulations without providing adequate infrastructural support.

In practice, several arrangements were developed: private lodging for students, daily walking to school, and accommodation at the school – either individually or collectively. The number of schools in which students lived cannot be determined, as such forms of accommodation were established and discontinued depending on needs and available resources. Individual accommodation within the school brought many difficulties, primarily health-related and pedagogical. For this reason, there was broad agreement that commuting students should be provided with organised collective accommodation at schools. In some schools, this idea was implemented very successfully, and dormitories operated for several decades.

To understand the complexity of establishing and organising a dormitory at a primary school, the case of the dormitory in the village of Bunuša near Leskovac is particularly noteworthy. This case sheds light on the complex social, logistical, and pedagogical circumstances involved in establishing a dormitory in a rural environment, as well as on the teacher's role as the initiator, coordinator, and main agent of the process.

Keywords: school network, primary schools in the nineteenth century, commuting pupils, dormitory, rural schools, Leskovac district.